

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора педагогічних наук, професора
Петренка Оксани Борисівни
на дисертаційне дослідження **Петренка Романа Івановича**
«Соціально-педагогічні умови розвитку освіти у пенітенціарних закладах
України (II половина XX – початок XXI ст.)»,
представлене на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки,
галузь знань 01 Освіта, педагогіка

Актуальність теми виконаної роботи та її зв'язок із галузевими науковими програмами.

Актуальність дослідження зумовлена потребою осмислення ролі освіти як ключового засобу ресоціалізації засуджених у контексті трансформації пенітенціарної системи України. Згідно з положеннями чинного законодавства, зокрема Кримінально-виконавчого кодексу України, одним із основних завдань держави у сфері виконання кримінальних покарань є не лише ізоляція злочинців, а й створення умов для їхнього виправлення та повернення в суспільство як повноцінних, законослухняних громадян. У цьому процесі освіта виступає як інструмент всебічного особистісного розвитку, здобуття навичок комунікації, соціалізації, а також формування мотивації до подальшої праці й адаптації після звільнення.

Упродовж другої половини XX – початку XXI століття система освіти в установах виконання покарань зазнавала суттєвих змін під впливом соціально-політичних трансформацій, зміни законодавчої бази, форм та методів педагогічної взаємодії. Проте значна частина педагогічного досвіду, накопиченого у радянський період, ще не отримала належної наукової рефлексії, так само як і сучасні підходи до організації освітнього процесу в умовах пенітенціарних інституцій потребують цілісного аналізу з позицій педагогіки.

Таким чином, дослідження соціально-педагогічних умов розвитку освіти у пенітенціарних закладах України в історичній ретроспективі дає змогу не лише виявити закономірності та суперечності цього процесу, а й обґрунтувати вектори його вдосконалення відповідно до викликів сучасного суспільства. Це й визначає безперечну актуальність обраної теми в контексті гуманізації пенітенціарної політики, модернізації системи освіти та забезпечення прав людини в умовах позбавлення волі.

Тож звернення Петренка Романа Івановича до означеної проблеми вважаємо своєчасним та доцільним.

Важливість роботи підтверджує й те, що вона виконана відповідно до плану науково-дослідницької роботи кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка як складова комплексної наукової проблеми «Українська освіта в контексті трансформаційних суспільних процесів» (номер державної реєстрації 0108U007644) та «Тенденції розвитку освіти в кризових умовах: історія, теорія і практика» (державний реєстраційний номер 0123U100619).

Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації, полягають у тому, що відповідно до авторської концепції та логіки викладу матеріалу, з урахуванням структури роботи, здобувачем проаналізовано історичну еволюцію соціально-педагогічних умов організації освіти засуджених у пенітенціарній системі України (друга половина XX – початок XXI ст.) та обґрунтовано основні напрями їх подальшого вдосконалення.

Здобувачем обґрунтовано методологічну основу дослідження, що ґрунтується на принципах історизму, авторської об'єктивності, культуровідповідності та верифікованості

джерел, що забезпечує наукову достовірність отриманих результатів.

Застосування соціокультурного підходу дало змогу розкрити вплив суспільно-історичного контексту на формування соціально-педагогічних умов розвитку освіти засуджених у пенітенціарній системі України впродовж другої половини XX – початку XXI ст. Завдяки історико-правовому підходу простежено еволюцію законодавчої бази щодо реалізації права на освіту засудженими в Україні. На основі системного підходу освіту засуджених розглянуто як складну, динамічну систему, взаємопов'язану з іншими соціальними системами – пенітенціарною, освітньою, правовою, соціально-захисною.

Застосування аксіологічного підходу уможливило сформулювати оцінні судження щодо історико-педагогічних процесів з позицій моральних, національних, громадянських та особистісних цінностей.

Нові факти, одержані здобувачем. Романом Петренком систематизовано та узагальнено змістові аспекти і педагогічний інструментарій отримання освіти засудженими упродовж досліджуваного періоду; уточнено зміст ключових понять дослідження: «освіта», «навчання», «освітній процес», «соціально-педагогічні умови», «пенітенціарна система», «пенітенціарна педагогіка»; розроблено та запропоновано періодизацію історичного розвитку соціально-педагогічних умов освіти засуджених в пенітенціарній системі України впродовж другої половини XX – початку XXI ст., в межах якої виокремлено два періоди, кожен з яких поділено на низку етапів; подальшого розвитку набули положення та висновки щодо актуальності реалізації права на освіту засудженими та ув'язненими у пенітенціарних закладах України.

Важливим результатом вважаємо введення до наукового обігу маловідомих джерел, що відображають процесуальні та фактологічні аспекти історичного розвитку соціально-педагогічних умов освіти засуджених і ув'язнених у пенітенціарній системі України (положення про виправно-трудова табори, професійно-технічне навчання засуджених і ув'язнених, статистичні матеріали Міністерства юстиції України, інформаційні матеріали Державної кримінально-виконавчої служби України, звіти керівників навчальних центрів при УВП, повідомлення засобів масової інформації про освітні ініціативи в УВП, результати соціологічних досліджень тощо).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Забезпеченню достовірності та обґрунтованості результатів дослідження сприяла джерельна база, що включає 268 найменувань, які згруповані у п'ять груп: юридичні документи, статистичні матеріали та результати соціологічних досліджень, звітна документація керівництва закладів освіти при УВП України; публікації у засобах масової інформації; матеріали громадських організацій.

Дисертаційне дослідження вирізняється змістовною насиченістю та аргументованістю представлених положень, що свідчить про здатність здобувача поєднувати теоретичний аналіз із емпіричними спостереженнями, а також формулювати й ефективно розв'язувати наукові проблеми. Автором використано комплекс методів дослідження, зокрема: історико-логічний, статистичний та контент-аналіз законодавчих актів, статистичних звітів, відомостей про діяльність освітніх закладів при УВП і СІЗО в Україні; історико-генетичний; історико-порівняльний; історико-системний; періодизаційного конструювання; прогностичний.

Зазначене вище дає підстави стверджувати, що наукові положення, висновки і рекомендації дисертаційного дослідження Р. І. Петренка достатньо обґрунтовані й достовірні й цілком відповідають спеціальності, за якою виконано роботу.

Значення для науки й практики отриманих автором результатів. Дисертаційна робота Р. І. Петренка містить наукові положення, що є новими та раніше не

висвітлювалися у захищених дослідженнях. Сукупність обґрунтованих результатів дає змогу вирішити актуальне наукове завдання.

Рівень наукової апробації результатів підтверджується активною участю здобувача у наукових, науково-практичних конференціях, семінарах та круглих столах різного рівня.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає в можливості використання її результатів, наукових положень і висновків: у процесі підготовки майбутніх фахівців пенітенціарної системи, зокрема при розробленні навчально-методичних матеріалів і рекомендацій; в організації науково-дослідницької діяльності, що сприятиме подальшому вивченню проблематики освіти у виправних установах; для вдосконалення законодавчого забезпечення організації освітнього процесу в установах виконання покарань, з метою гуманізації та ефективності системи ресоціалізації засуджених.

Таким чином, результати дослідження мають цінність як для освітньої практики, так і для розвитку нормативно-правової бази у сфері пенітенціарної освіти.

Оцінка зміст у дисертації, її завершеність загалом. Структура дисертаційної роботи характеризується логічною впорядкованістю та збалансованістю її складових, що спрямовані на послідовну реалізацію визначених завдань дослідження. Робота включає вступ, два розділи з відповідними підрозділами, висновки до кожного з них, висновки до роботи, список використаних джерел та додатки. Дослідження має системну організацію: чітко визначено об'єкт, предмет, мету і завдання, простежується логічний зв'язок між сформульованими завданнями та зробленими висновками, які узгоджено впливають зі змісту основної частини роботи.

У *першому розділі* «Розвиток освіти у пенітенціарних закладах України (II половина XX – початок XXI ст.) як педагогічна проблема» автором схарактеризовано ступінь наукової розробленості проблеми дослідження, здійснено характеристику базових понять дослідження.

Позитивним аспектом є те, що автор здійснює аналіз опрацьованої літератури в межах двох виокремлених історичних періодів. Перший охоплює 1950-ті роки – початок 1990-х років XX століття і характеризується появою перших наукових і публіцистичних праць, присвячених системі виправно-трудових та виховно-трудових установ, питанням правового регулювання їх діяльності, а також визначенню прав і обов'язків засуджених, зокрема в освітній сфері. Другий період – від початку 1990-х років до першої чверті XXI століття – відзначається посиленням наукового інтересу до проблем реформування пенітенціарної системи України, розширенням тематики досліджень у напрямку реалізації права засуджених на освіту (від правового до педагогічного та методичного аспектів), а також активною публікацією звітів, аналітичних матеріалів і рекомендацій з боку громадських та державних інституцій щодо стану пенітенціарної системи й освітньої складової у соціальній роботі з ув'язненими.

У *другому розділі* «Організаційні засади освіти засуджених у пенітенціарних закладах України (II половина XX – початок XXI ст.)» проаналізовано загальноосвітнє навчання засуджених і ув'язнених; схарактеризовано професійно-технічну підготовку засуджених і ув'язнених; представлено умови здобуття вищої освіти засудженими та ув'язненими; визначено перспективи вдосконалення соціально-педагогічних умов освіти засуджених та ув'язнених.

Науково цінним є те, що у процесі дослідження автором виявлено та проаналізовано феномен нормативно-організаційного дуалізму, що визначав особливості функціонування системи загальної середньої освіти для засуджених у пенітенціарних установах України в другій половині XX століття. Зокрема, встановлено, що правове регулювання цієї сфери одночасно здійснювалося як на загальносоюзному, так і на республіканському рівнях, а управлінський контроль поділявся між освітніми органами (Міністерство освіти УРСР, Державний комітет із професійно-технічної освіти) та пенітенціарною системою (ГУВТК

МВС УРСР). Такий підхід дав можливість автору виявити системні суперечності та виклики, які впливали на організацію освітнього процесу в умовах виконання покарань.

Узагальнення результатів аналізу та наявний теоретичний доробок у галузі пенітенціарної педагогіки стали підґрунтям для формулювання висновків, обґрунтованість яких підтверджується змістом усього дослідження.

Важливим компонентом рецензованої роботи є додатки, які виконують функцію науково-методичного забезпечення та сприяють більш глибокому осмисленню предмета дослідження. Зокрема, додатки «Інструкція про організацію у виправно-трудових колоніях і в'язницях Міністерства внутрішніх справ СРСР загальноосвітнього навчання засуджених», (1971), «Положення про професійно-технічне навчання ув'язнених безпосередньо на виробництві у виправно-трудових установах МОНОП СРСР» (1968).

Дисертаційна робота Р. І. Петренка за своїм змістом і формою є завершеним самостійним дисертаційним дослідженням.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. У цілому схвально оцінюючи наукову й практичну цінність результатів, отриманих у дисертаційному дослідженні, вважаємо за доцільне окреслити окремі дискусійні аспекти, а також висловити деякі зауваження та рекомендації щодо змістового наповнення роботи:

1. У підрозділі 1.2 автор здійснює огляд визначень поняття «освіта» на основі аналізу чинного законодавства України, тлумачного словника, а також розглядає визначення формальної, неформальної, інформальної освіти. Водночас у роботі не враховано визначення цього поняття, подане в «Енциклопедії освіти» за загальною редакцією В. Кременя (2021), яке, на нашу думку, є концептуально значущим у педагогічному контексті, оскільки акцентує увагу на ключових функціях освіти – людинотворчій, технологічній і гуманістичній. Визначення освіти саме як «процесу зовнішнього впливу на засвоєння індивідом узагальненого соціального досвіду, норм і цінностей» суттєво поглиблює теоретичне розуміння зазначеного поняття з урахуванням об'єкта та предмета дослідження.

2. У підрозділі 2.1 дисертації аналіз діяльності пенітенціарних закладів у першому хронологічному періоді частково базується на матеріалах, що стосуються установ, розташованих на території РРФСР. Зокрема, автором використано статистику з Новгородської області та Марійської АРСР, що не є релевантним до предметного поля дослідження. Водночас аналіз освітньої ситуації в пенітенціарних закладах України новітнього періоду подано більш коректно, із дотриманням дослідницьких меж і з належним рівнем опрацювання. Це створює певну диспропорцію між представленими матеріалами й потребує чіткого аргументування щодо необхідності використаних матеріалів.

3. Зважаючи тему дослідження – «Соціально-педагогічні умови розвитку освіти у пенітенціарних закладах України (II половина XX – початок XXI ст.)» – доцільним вважаємо врахування вікових особливостей засуджених як одного з ключових чинників, що впливають на організацію освітнього процесу в умовах позбавлення волі. Наявність значних відмінностей у потребах, мотивації, психолого-педагогічних характеристиках осіб різного віку (зокрема неповнолітніх, молоді, дорослих, осіб пенсійного віку) вимагає відповідної диференціації соціально-педагогічних умов. Відсутність такого акценту залишає поза увагою один із суттєвих аспектів формування ефективного освітнього середовища в пенітенціарній системі.

4. Співвідношення використаних у дисертаційному дослідженні джерел російського походження (54 з 268, тобто близько 20%) потребує додаткового обґрунтування доцільності їх залучення з урахуванням актуального академічного контексту, зокрема тенденцій деколонізації історико-педагогічного знання та критичного переосмислення джерел, створених в умовах ідеологізованого наукового дискурсу.

Бажано урівноважити джерельну базу шляхом зменшення питомої ваги російськомовних джерел радянської доби та активного залучення праць українських дослідників відповідного періоду, що сприятиме більш об'єктивному та всебічному висвітленню проблематики.

5. У дисертації заявлено практичне значення отриманих результатів, проте воно не підтверджене відповідними довідками або документами про впровадження результатів наукового пошуку в діяльність освітніх чи пенітенціарних установ, що обмежує можливість оцінити реальну прикладну цінність напрацювань здобувача та їхню ефективність у практичному вимірі.

Незважаючи на наявність окремих зауважень і рекомендацій, які заслуговують на увагу та подальше осмислення, вони стосуються переважно дискусійних аспектів дослідження, а не свідчать про фундаментальні методологічні недоліки. Вказані питання можуть стати основою для подальшої наукової дискусії та аналітичного переосмислення, проте не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи.

Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових виданнях. Основні положення дисертації Р. І. Петренка достатньо повно висвітлено у 7 наукових працях (з них одноосібних – 5), серед яких: 3 – у наукових фахових виданнях України, 4 – апробаційного характеру в наукових журналах і збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та семінарів.

Аналіз змісту опублікованих праць засвідчує, що основні наукові положення, висновки та рекомендації, отримані в межах дисертаційного дослідження, знайшли у них достатньо повне й змістовне відображення.

Висновок. Аналіз дисертації, анотацій та опублікованих праць дає підстави для висновку про те, що дослідження «Соціально-педагогічні умови розвитку освіти у пенітенціарних закладах України (II половина XX – початок XXI ст.)» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що заслуговує на позитивну оцінку, відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, зі змінами, Постановою КМ № 341 від 21.03.2022), а її автор – **Роман Іванович Петренко** – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, галузь знань 01 Освіта/Педагогіка.

Офіційний опонент:
доктор педагогічних наук,
професор, проректор з
інноваційної діяльності і
міжнародного співробітництва
Рівненського державного
гуманітарного університету

О. Б. Петренко

